

Adam Karpiński

"Kultura żywego słowa w dawnej Polsce"

Biuletyn Polonistyczny 29/3-4 (101-102), 94-99

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

"Kultura żywego słowa w dawnej Polsce"

Konferencja naukowa Instytutu Badań Literackich PAN "Kultura żywego słowa w dawnej Polsce" odbyła się w Warszawie w dniach 30 IX - 1 X 1985 r. Przygotowana została przez doc. dr hab. H. Dziechcińską, której prace dowodzą coraz większego zainteresowania historyków literatury tymi sferami kultury i tymi obszarami paraliteratury, w których słowo mówione było ważnym, a nawet dominującym środkiem przekazu. Obecne zainteresowanie kulturą żywego słowa w dawnej Polsce zmierza w wielu kierunkach. Z jednej strony zauważyć można pewną kontynuację prac Mecherzyńskiego, dotyczących staropolskiego krasomówstwa, czemu towarzyszą coraz głębsze i wszechstronniejsze badania nad retoryką. Z drugiej strony wydobywane są te składniki dawnego obyczaju, które jak np. festy, uroczystości kościelne, biesiady, etc. składają się na rzeczywiste bogactwo ówczesnej kultury ze słowem mówionym jako jej nader istotnym składnikiem. Opisowi wszystkich tych manifestacji mowy żywej towarzyszy też uogólniająca refleksja nad formacją kultury staropolskiej, której jedną z cech dystynktywnych jest właśnie oralność.

Ta wielokierunkowość refleksji badawczej wyraźnie odbiła się w wygłoszonych na konferencji referatach. Jako pierwszy wystąpił K. D m i t r u k (IBL). Tematem referatu "Galaktyki kultury. Publiczność literacka - między żywym i zapisanym słowem" nawiązał do znanej książki M. McLuhana "The Gutenberg Galaxy". Rzecz przynosi weryfikacje zawartych tam tez o mechanizmach rewolucji gutenbergońskiej oraz ukazuje nowe aspekty zjawiska współistnienia różnych środków przekazu, nadawców, publiczności, instytucji polityki kulturalnej i kontroli w kul-

turze formacji staropolskiej. Najwięcej uwagi poświęcono funkcjonalnemu zróżnicowaniu poszczególnych obiegu (oralnych, rękopiśmiennych i książkowych), dyferencjacji społeczności literackich, procesom dyfuzji tekstów mówionych, norm i rytuałów komunikacyjnych.

Kolejne referaty dotyczyły już wybranych zagadnień kultury oralnej. J.Z. L i c h a ń s k i (BN) w referacie zatytułowanym "Orator sarmaticus. Teoria retoryczna a oratorstwo staropolskie (na przykładzie zbiorów mów z XVII i XVIII w.)", zmierzał do uchwycenia najistotniejszych cech oratorstwa doby późnego baroku poprzez analizę mów okolicznościowych i politycznych zachowanych w kompendiach-antologiach (np. Ostrowskiego-Danejki, Wysockiego), jak również podręcznikach zawierających wzorcowe konstrukcje krasomówcze (Wojsznarowicz). Opis tych zbiorów, ich autorów, zawartości, pozwolił na dostrzeżenie ogromu materiału i wielości problemów, które napotyka badacz oratorstwa staropolskiego, a także trudności przy próbach klasyfikacji mów, a tym bardziej ich oceny na podstawie zachowanego tekstu. Jednym z ciekawszych pytań stawianych w tej kwestii jest pytanie o rzeczywisty kształt mów i sposób ich wygłoszenia. Ważnym wątkiem referatu była kwestia relacji pomiędzy oratorstwem (eloquentia) jako praktyką retoryczną a teorią retoryczną (téchne rhetoriké).

Referat A. K a r p i ń s k i e g o IBL pt.: "Mowy i rozmowy Stanisława Herakliusza Lubomirskiego" powstał na marginesie zainteresowań twórczością tego autora. Zaprezentowane zostały jego mowy zachowane w rękopisach i drukowanych zbiorach mów. Analizy tekstów uwzględniające historyczne ich uwarunkowania, zmierzały do określenia wielostopniowych relacji nadawczo-odbiorczych, wpisanych w strukturę mowy, podkreślały też

te elementy mów, które czynią z nich rodzaj widowiska, spektaklu z rozdzielonymi rolami mówcy i publiczności. Drugim wątkiem referatu była próba oddzielenia w obrębie staropolekiej kultury oralnej kultury widowiska i kultury rozmowy. Z tej perspektywy mowom ceremonialnym i politycznym Lubomirskiego przeciwstawiono prywatne "dyskursy" dworskie, "uczone" rozmowy "ludzi wielkich", o których czytamy w "Rozmowach Artaxesa i Ewandra". Autor referatu proponuje sposób przedstawiania popisów oratorskich w obrębie kultury widowiska przy pomocy reguł dostarczanych przez teorię retoryczną, pozostawia natomiast otwarty problem zrekonstruowania staropolekiej kultury rozmowy.

. W obydwu wyżej omówionych pracach podkreślano, że zachowane teksty mów nie są wiernym zapisem wygłoszenia, niewiele też można na ich podstawie powiedzieć o "actio", "pronuntiatio", które to elementy są bodaj najbardziej interesującym składnikiem kultury słowa mówionego. Dlatego też ogromne uznanie mają relacje dotyczące mówców i wystąpień oratorskich. Temu właśnie poświęcony był referat A. S a j k o w s k i e g o (UW) - "Słowo żywe w kontekście literatury pamiętnikarskiej doby baroku". Nader bogaty materiał został uporządkowany chronologicznie i przedmiotowo, na pierwszy jednak plan wysunięto najciekawsze relacje. Do nich należą m.in. opisy sejmów za panowania Władysława IV w "Memoriale rerum gestarum" Albrzyhta Radziwiłła, pamiętniki Samuela Maskiewicza z wizerunkiem Żółkiewskiego jako wodza i mówcy, nie wydane dotąd pamiętniki Szczęsnego Morsztyna i szereg anonimowych opisów sejmów i sejmików. Osobno potraktowane zostały w referacie przekazy dotyczące wystąpień kaznodziejskich, relacje z poselstw i audiencji na obcych dworach, a także z rodzinnych

uroczystości. Z tymi ostatnimi wiążą się ciekawe uwagi na temat płańnych, zawodowych mówców uświetniających uroczyste festy.

Na specyficzną formę artystycznej manifestacji żywego słowa w kulturze staropolskiej zwrócił uwagę W. M a g n u s z e w s k i (UW) w referacie zatytułowanym "Przed Mickiewiczem i Deotymą. Stanisław Niegoszewski - staropolski improwizator". Przedstawiono sylwetkę Niegoszewskiego, polskie i włoskie koleje jego życia, a przede wszystkim jego improwizatorskie popisy we Włoszech. Do nielicznych, znanych już faktów przydane zostały następne, w tym niezwykle cenna relacja świadka uroczystej improwizacji. Postać Niegoszewskiego - improwizatora pokazana została na tle dziejów sztuki improwizacji tej doby we Włoszech, a także wobec późniejszych polskich improwizatorów, przede wszystkim Mickiewicza i Deotymy. Pozostawiając w centrum uwagi Niegoszewskiego traktuje autor referatu również o istocie improwizacji z pozycji teoretycznych, nawiązując do poświęconych temu zagadnieniu prac S. Skwarczyńskiej.

Dwa wygłoszone na konferencji referaty związane były z teatrem i teatralną koncepcją dramatu. Praca I. K a d u l s k i e j (UG): "Między wymową a sztuką aktorską (Podręcznik Franciszka Langa dla szkół SI)", poruszała rzadko omawiany problem retorycznej "actio", czemu poświęcony był odszukany przez autorkę, wydany w Monachium podręcznik Langa (1654-1728) pt.: "Dissertatio de actione cum figuris". Podręcznik ten, ilustrowany serią miedziorytów przedstawiających zasady miniki i gestykulacji scenicznej, przeznaczony był dla potrzeb teatru szkolnego. Punktem wyjścia dla autora rozprawy było stwierdzenie, że "actio" sceniczne wchodzi częściowo w skład retoryki.

Poza typowymi dla sceny elementami, jak opanowanie ciała, ruchy, gestykulacja, ekspresja twarzy, omówiona została również (przy pomocy retorycznej metody Iuuentiusa) ekspresja głosu aktora i mówcy.

Z tego pogranicza teorii oratorstwa i aktorstwa ku problemom zdecydowanie związanym z teatrem przenosi nas referat D. R a t a j c z a k (UAM) zatytułowany: "Projekt scenicznego ukształtowania słowa w komedii czasów stanisławowskich", będący próbą prześledzenia, jak "obecność" teatru została "zapisana" w słowie komedii. Referat jest próbą odpowiedzi na pytanie, jak sytuacja wykonawcza może współkształtować historyczną postać gatunku, który - w danym momencie - pozostaje bardzo blisko związany z teatrem; zarysowuje także sposób "wpisania" projektu wykonawczego w konkretne dzieło, np. "Sarmatyzm" Zabłockiego, czy "Syn marnotrawny" Trembeckiego. Teatralność jest tu traktowana jako właściwość języka, uchwytna w sferze tzw. fonostylistyki (tj. poprzez wyobrażenie melodii tekstu, kształtowanie frazy intonacyjnej, rozkład akcentów logicznych, funkcje pauz), a także ujmowana jako efekt korelacji między takim nacechowaniem słowa komediowego a konstrukcją scenicznej akcji.

Odrębny, bo traktujący o melicznych formach funkcjonowania literatury, temat podjęty został w referacie A. N o w i c k i e j-J e ż o w e j (UW) pt.: "Pieśń refleksyjno-żałobna w śpiewnikach duchownych XVI-XVIII w.". Przedstawione tu wyniki poszukiwań staropolskich pieśni refleksyjno-żałobnych. Najstarsze utwory tego rodzaju należą do tzw. "Kancjonału składanego" M. Siebneichera (1558), po których następują liczne pieśni protestanckie i katolickie, zawarte w XVII- i XVIII-wiecznych śpiewnikach. Zebrane teksty pozwalają odtworzyć repertuar pieśniowy towarzyszący uroczystościom pogrzebowym oraz kościel-

nym medytacjom wiernych nad krótkością i znikomością życia. Rejestrując zawarte w poetyckim kształcie reminiscencje obyczajowe i refleksy kultury epoki, zmierzała autorka referatu do interpretacji tych utworów w kontekście stylów literackich renesansu i baroku oraz ówczesnych nurtów ideowych, odbijających się m.in. w odmienności poetyki pieśni katolickich i protestanckich.

Przedstawione w referatach problemy nie wyczerpują oczywiście listy tematów, które należałoby podjąć zmierzając do wszechstronnego opracowania kultury żywego słowa w dawnej Polsce. Pokazano i tylko częściowo opracowano niektóre zagadnienia, ale zarazem stwierdzone zostało bogactwo materii historycznej i niezwłoczna potrzeba jej opracowania w obrębie historii literatury.

Adam Karpiński

"Mesjanizm i słowianofilstwo"

W dniach 2-7 X 1983 r. odbyła się w Krakowie sesja naukowa na temat mesjanizmu i słowianofilstwa, poświęcona problematyce mesjanizmu i słowianofilstwa w Polsce, Francji i Rosji, od czasów prasłowiańskich aż po wiek XX. W sesji wzięło udział 8 referentów z Francji (Bordeaux III, Nancy II, Paryż III, Paryż IV) oraz 15 referentów z Polski (UJ, PAN, IBL, SGPiS). Sesja została zorganizowana w ramach współpracy Instytutu Filologii Polskiej UJ oraz Uniwersytetu Bordeaux III. Z Uniwersytetu Jagiellońskiego wzięli w niej udział przedstawiciele Instytutów Filologii Polskiej, Filologii Rosyjskiej, Historii, Filozofii.